

TYÖKYVYN MERKITYKSEN RAKENTUMINEN LEHTITEKSTEISSÄ

EIJA PASO

VÄITÖKSENALKAJAISESITELMÄ
OULUN YLIOPISTOSSA
31. MAALISKUUTA 2007

Jos nyt tutkimukseni tässä vaiheessa alan kehua, että työkykyni on edelleenkin tallella, väitän sen herättävän monenlaisia tulkintoja. Puhummeko silloin ihmisestä, joka on terve ja hyväkuntoinen, joka ei ole uupunut eikä kärsi mielenterveys- tai päihdeongelmista, joka hallitsee työnsä ja tuntee työvälineensä, joka ei ole menettänyt motivaatiotaan, luovuuttaan eikä työniloaan? Joku voisi ajatella, että siinäpä kerskukoon — kohta alkaa ikä painaa ja eläke houkuttaa.

Jo se, että valitsen *työkyky*-sanan puheeseeni, vaikuttaa viestini tulkintaan.

Vaihtoehtoisesti voisin puhua vaikkapa *hyvinvoinnista, jaksamisesta* tai *kunnosta*. Merkitystä rakentaa myös se, millaisia asenteita, tarpeita ja tavoitteita meillä itse kullakin tässä viestintätilanteessa on.

Esimerkissäni tulee esiin tutkimusotteeni näkemys kielestä: kielellisiin valintoihin liittyvä systeemisyys ja käyttötarkoituksiin liittyvä funktionaalisuus. Tukeudun systeemis-funktionaaliseen kieliteoriaan M. A. K. Hallidayn (esim. 1994) mukaisesti. Lisäksi sovellan kriittistä diskurssianalyysia, joka ohjaa tarkastelemaan kieleen liittyviä valtasuhteita ja ideologioita (esim. Fairclough 1994 ja 1998).

Tarkastelun arvoista on se, mitä sanotaan ja kenen ääni pääsee kuuluviin, ja myös se, mistä vaietaan. Huomio suuntau-

▷

tuu siihen, miten ihmiset käyttävät kieltä ja luovat sillä merkityksiä, ja miten kieli rakentuu tätä käyttöä varten.

Tarkastelen väitöskirjassani sitä, miten lehtiteksteissä kirjoitetaan työkyvystä. Kiinnostukseni kohdistuu erityisesti siihen, millaisia työkykyyn liittyviä merkityksiä ja käsityksiä näissä teksteissä tuotetaan. Olen analysoinut 126 Helsingin Sanomissa vuosina 1999–2000 julkaistua tekstiä, joissa esiintyy työkykyyn liittyvä ilmaus (tavallisimmin *työkyky*, *työkyvyttömyys*, *työkykyinen* tai *työkyvyttö*). Aineiston keruu perustuu siis sanalähtöisyyteen. Valtaosa teksteistä kuuluu uutistuohtantoon, mutta mukana on myös pääkirjoituksia ja kolumneja sekä asiantuntijoiden kirjoittamia mielipidetekstejä.

Aineistoni teksteissä ei määritellä työkykyä selkeästi. Siitä puhutaan ikään kuin lukijat tietäisivät jo ennestään, mitä työkyvyllä tarkoitetaan. Merkityksiä voidaan rakentaa, kun asioita rinnastetaan, verrataan tai asetetaan vastakkain. Kun esimerkiksi *työkyvystä* ja *terveydestä* puhutaan samoissa yhteyksissä, niille syntyy yhteistä semanttista kenttää. Usein toistettuna niiden yhteenkuuluvuutta ei enää juuri kyseenalaisteta. Viisikymmentä vuotta sitten kansaneläkelaiassa määriteltiin työkyvyttömyyttä *sairauden, vian ja vamman* perusteella. Tämä kolmiportainen kiteytyminen on siirtynyt elinvoimaisena nykypäivänkin teksteihin.

Millaista puhetta työkyvystä ja millaisia ideologioita Helsingin Sanomat välittää lukijoilleen? Valotan seuraavaksi kuvaa siitä työkyvyn maailmasta, joka rakentuu tutki-
missani lehtiteksteissä.

ASiantuntijat tuottavat työkykypuhetta

Aineistoni tuottaa merkitystä, jonka mukaan 'työkyky on asiantuntijoiden tietoa'

ja 'työkyky on institutionaalisen toiminnan kohde'. Asiantuntijuus näkyy jo siinä, että reilu kolmannes aineistoni teksteistä viittaa esimerkiksi *tutkimuksen, raportin* tai *selvityksen* kaltaiseen lähteeseen. Lisäksi 16 tekstiä on lähtöisin asiantuntijalta itseltään eikä toimittajalta. Tutkijoilla on mahdollisuus pitää työkykypuhetta yllä julkisuudessa esittämällä tulkintoja kansalaisten työkyvyn tilasta, työkykyyn liittyvistä ongelmista ja niiden ratkaisusta.

Työkykyyn liittyvä tieto rakentaa asiantuntijuuteen perustuvaa hierarkiaa. Tutkijoilla ja lääkäreillä on erityistietoa, jonka perusteella he määrittelevät ja luokittelevat työkykyisyyden asteita. Tieto ei kuitenkaan ole yhteneväistä eikä tasapuolisesti jaettua. Hoitavien lääkärin asiantuntemus kyseenalaistuu, kun kirjoitetaan siitä, miten eläkeyhtiöiden asiantuntijat kiistävät lääkärin lausunnon työkyvyttömyydestä ja hylkäävät eläkehakemuksen. Ylin tiedollinen valta kuuluu siis etuuksista päättävälle instituutioille, joiden toimintaa ohjaa puolestaan lainsäädäntö. Tiedollisessa hierarkiassa alimpina ovat potilaat, joiden työkykyongelmia ratkotaan.

Ongelmanratkaisijoina esitetään myös poliitikot. Heillä on valta vaatia rahoitusta työkyvyn ylläpitoon ja linjata eläkepolitiikkaa. Vaatimus- ja kehittämisspuhe näkyy verbiprosessien valinnassa: heidän mukaansa muun muassa *pitäisi kehittää, olisi panostettava, tulisi tukea, tarvittaisiin tietoa*. Kansalaisten työkyky nähdään ajankohtaisena taloudellisena ja poliittisena kysymyksenä, jota pyritään hallitsemaan. Työntekoon pystyvä ihminen näyttäytyy aineistossani investointina, pääomana, säästönä ja taloudellisena hyötynä; sairas puolestaan kulueränä.

Työkyky muuttuu

Tarve arvioida ihmisten työkykyä luonnol-

listaa merkitystä, jonka mukaan 'työkyky on muuttuva olio'. Työkyvyn heikentäjiksi kirjoittuvat yleisimmin sairaus, ikääntyminen ja työhön liittyvät ongelmat. Suomalaisien työkykyä alentavat etenkin mielen-terveysongelmat, henkiset paineet, stressi ja uupuminen. Kiihastaa syntyy siitä, miten työkyvyn asiantuntijoiden pitäisi vastata näihin ongelmiin.

Jokseenkin itsestään selvänä työkyvyn alentajana mainitaan ikääntyminen. Ajatus 'ikä heikentää ihmistä' paketoidaan kielen rakenteisiin, kun kirjoitetaan esimerkiksi *ikäntymiseen liittyvistä rajoituksista ja iän tuomasta työtehon alenemisesta*. Sillä, että ihmisiin liitetään varsin usein määrite *ikäntynvä* tai *ikäntynyt*, luonnollistetaan ajatusta, että työkykyongelmat liittyvät juuri ikään. Merkille pantavaa on kuitenkin se, että työkykyongelmat uhkaavat nykyteksteissä myös nuoria. He väsyvät koulutyössä, eivät pääse työuran alkuun eivätkä kestä fyysisiä rasituksia.

Aineistostani välittyy ajatusmalli, jonka mukaan työkykyä on ylipäättään mahdollista parantaa. Työkyvyn edistäminen näyttäytyy virallisena, organisoituna *hankkeiden, ohjelmien, projektien, kampanjoiden, kurssien ja seminaarien* maailmana. Edistämiskurssissa on tunnistettavissa ideologia, jonka mukaan työkyky on tärkeä kehittämiskohde. Työkykyyn voidaan vaikuttaa kuntoutuksella ja myös uudemmaa mallia edustavalla työkykyä ylläpitävällä toiminnalla, tykyllä. Suomalaisien tyky-innostukseen suhtaudutaan paikoin huvittuneestikin, kun tykyä luonnehditaan *jumpaksi, humpaksi ja holkäksi*.

Työkykyä ylläpitävä toiminta näyttäytyy kirjavana, kuten seuraavat esimerkit osoittavat:

- (1) »Me olemme päättäneet **opetella uuden työyhteisön mallin**.» / – – / Työkykyyn satsataan **liikuntalajeilla kirkkovenesoudusta sauvakävelyyn ja**

avantouintiin. Työyhteisopsykologin saaminen on ollut edistysaskel. (HS 5.12.00)

- (2) Hän [erityistyövoimaneuvoja] itse myöntää tunteneensa joskus väsymystä, mutta apua hän on saanut työkykyä kohottavilta kursseilta, joilla tarjottiin **niin psykologin neuvoja kuin jumppaakin**. / »Eniten me olemme ihmetelleet, miten lyhytnäköistä on lisätä ensin virkoja ja ottaa ne sitten pois», hän sanoo. (HS 21.11.00)

Näissä esimerkeissä työntekijät esitetään rooliltaan hyötyjinä, jotka *saavat* ja *joille tarjotaan* jotakin muiden järjestämää toimintaa. Ratkaisuja haetaan työntekijän fyysisen kunnon kohentamisesta (esim. *kirkkovenesoudusta, sauvakävelystä, avantouinnista, jumpasta*) sekä psyykkisten tekijöiden pohtimisesta (esim. *psykologin neuvojen* avulla). Työntekijän kommentti alemmassa esimerkissä paljastaa kuitenkin, että väsymys saattaakin johtua epäselvistä työjärjestelyistä. Kun teksteissä liitetään liikunta ja työkyky yhteen, vahvistetaan ideologiaa 'liiku, jotta jaksat tehdä työtä'. Näin tuotetaan todellisuutta, jossa ihminen valjastaa vapaa-aikansa ja harrastuksensa palvelemaan työelämän tarpeita.

Kriittiset äänenpainot kuuluvat, kun esitetään epäilyjä kuntoutuksen ja tyky-ohjelmien tehottomuudesta. Tyky-keinojen kritisointi on näkyvintä reportaaseissa ja mielipideteksteissä. Kun ongelmien ja keinojen välinen ristiriita nostetaan esiin, tekstissä kuuluu usein asiantuntijan ääni, kuten seuraavissa esimerkeissä:

- (3) »**Suomessa järjestetään työkykyseminaareja varmaan eniten** maailmassa, **jäädään silti** 59-vuotiaana eläkkeelle ja **eletään kuitenkin** lähes **vanhimmiksi** maailmassa. Joku tässä asiassa **ei toimi**», sanoi työterveys- huoltoon erikoistuneen Medivire Oy:n toimitusjohtaja Kimmo Karvonen Työhyvinvointi-kampanjan tilaisuudessa. (HS 24.9.99)

- (4) Vuosien kampanjoista ja **työkykyä lisäävistä ohjelmista huolimatta yli 45-vuotiaiden eläkeunelmat eivät ole muuttuneet** haluksi pysyä työssä 65-vuotiaaksi. (HS 20.5.00)

Esimerkkejä voi tulkita siten, että asiantuntijoiden organisoimat *työkykyseminaarit, kampanjat* ja *työkykyä lisäävät ohjelmat* eivät vaikuta riittävästi työssä pysymiseen eivätkä siis työntekijöiden asenteisiinkaan. Superlatiivisilla ilmauksilla (*varmaan eniten* ja (*lähes*) *vanhimmiksi* Suomea verratetaan kärjistäen muuhun maailmaan. Näin työkykyseminaarit ja eläköitymishalukkuus näyttävät erityisinä suomalaispiirteinä. Passiivin käyttö (*järjestetään, jäädään, eletään*) antaa tilaa itse toiminnalle häivyttämällä toimijoita, joita kuitenkin rajaa adverbiaali *Suomessa*. Lauseen alkuun nostettuna se korostaa 'meidän' tilannettamme. Se, ketkä järjestävät työkykyseminaareja, jää tulkinnanvaraiseksi. Puhe ponnistelujen laajuudesta (*eniten* maailmassa, *vuosien* kampanjat) paljastaa, että paljon on tehty mutta tulos on siitä huolimatta heikko – odotukset eivät täyttyneet. Suomalaisten työasenne kiteytyy metaforisesti substanssissa *eläkeunelmat*.

KÄSITYS TYÖKYVYSTÄ EI OLE YHTENÄINEN

Aineistoni vihjaakin, että työkykyongelmat johtuvat osittain siitä, etteivät suomalaiset halua tehdä työtä. Voisiko työhalukkuus lisätä työkykyä? Näin työkyvyn merkitys liitetään suomalaisten työasenteisiin, mielentilaan. Työkansa ei näyttäydä yhtenäisenä joukkona, vaan jakautuu muun muassa työtä tekeviin, vajaakuntoisiin, työttömiin ja työelämästä syrjäytyneisiin. Tekstien kuvaamassa työelämässä kohdataan muutoksia, taistellaan kiirettä vastaan ja uuvutaan. Toisaalta kirjoitetaan siitäkin, miten yritetään uudistaa työskentelytapo-

ja, jotta ongelmat vähenisivät ja työnilokin palaisi.

Suomalaisten eläkehakuisuus näyttää yhtäältä haluttomuutena tehdä työtä ja toisaalta työkuulttuurin heikkoutena. Annetaan ymmärtää, että eläkkeelle pyrkivä saattaa »keinotella» itsensä eläkkeelle korostamalla työkyvyttömyyttään. Hylättyjen eläkehakemusten runsaus kertoo työkykyyn liittyvistä näkemyseroista. Ne kiteytyvät kysymyksissä, millainen työkyvyttömyys oikeuttaa eläkkeeseen ja millainen työkyky riittää työn jatkamiseen. Epämääräisyyttä luo se, että asiantuntijan arvio työkyvystä voi olla »oikea ratkaisu» mutta toisinaan myös »epäoikeudenmukainen virheellinen ratkaisu». Eläkediskurssissa rakentuvia merkityksiä ja tulkintoja ohjaa paljolti se, kenen näkökulmasta hakuprosessia katsotaan.

Kansalaiset, joiden työkyvystä on puhe, asettuvat Helsingin Sanomien teksteissä useimmiten institutionaalisen toiminnan kohteiksi. Heidän työkykyään *arvioidaan, mitataan* ja *tutkitaan*. He ovat hyötyjiä, joita *kuntoutetaan työkykyisiksi* ja joiden työkykyä *ylläpidetään* ja *parannetaan* erilaisin keinoin. Heille *järjestetään töitä*, tai heidät *kirjoitetaan eläkkeelle*. Hyötyjän rooli katoaa, kun kansalainen *saneerataan eläkkeelle*. Kansalaisen ja instituution suhde kirjoittuu teksteihin epätasa-arvoisena ja erimielisyyksiä sisältävänä. Kansalainen esitetään uhrina teksteissä, joissa sairastuneen ihmisen kerrotaan pudonneen tukijärjestelmien väliin. Uhrin kuva piiryy myös silloin, kun työnhakijan on vaikea löytää taitojaan vastaavaa työtä tai kun työntekijä väsyä kiireeseen, huonoon johtamiseen ja epäselvään työnjakoon.

Aineistoni mukaan työkyvyn merkitys rakentuu enimmäkseen kaksissa kehyksissä: toisaalta työkyky liittyy yksilön terveyteen ja muihin ominaisuuksiin ja toisaalta työhön ja työelämässä tapahtu-

neisiin muutoksiin. Tällainen kiistakenttä ruokkii median kiinnostusta. Aineistossani tulee esiin näkemys, jonka mukaan työssä uupunutta ei pitäisi hoitaa potilaana, vaan uupumisen syitä ja kohentamiskeinoja tulisi etsiä muualta. Lääketieteen asemaa haastaa myös työkyvyn ja työn yhteyden korostaminen. Työkykyongelmien ratkaisussa yksilön ominaisuuksiin keskittyvä näkemys uskoo lääkkeisiin, sairauslomiin, liikuntaan ja kunnan kohottamiseen. Vaihtoehtoisesti voidaan organisoida työntekoa uudelleen niin, että se sujuisi paremmin.

KIELI KULJETTAA MERKITYKSIÄ

Pidin *työkyky*-sanaa tutkimukseni alussa 1990-luvun muotisanana. Katsaus 1800-luvun jälkipuoliskon teksteihin osoittaa kuitenkin, että Suomessa pohdittiin tuolloinkin kansalaisten työkyvyn tilaa. Köyhyys, heikot työolot ja huonot elämäntavat heikensivät sitä. Työkyky kytkettiin muun muassa vaivaishuollon ja terveydenhuollon organisointiin ja työn teollistumiseen. *Työkyky*-sanaa tarvittiin muun muassa lainsäädännön ja lääketieteen diskursseissa. Sana kirjjoissamme sanat *työkyky* ja *työkykyinen* ovat esiintyneet 1880-luvulta lähtien. Yhteiskunnan silloiset rakenteet tuottivat oman aikansa työkykypuhetta.

Käsitystä työkyvyttömyydestä ovat Suomessa muovanneet eri aikakausina esimerkiksi suhde työntekoon, työn saataavuus, sosiaalinen asema, sukupuoli, ikä ja sairaudet kuten myös näkemys siitä, kuka on sairas ja kuka terve. Kokemuksia, merkityksiä ja uskomuksia on siirretty kielen resurssien varassa sukupolvelta ja yhteisöltä toiselle. Nyt *työkyky*-sanalle on ilmestynyt kiinnostava kilpailija, *työhyvinvointi*.

Kun puhutaan *työhyvinvoinnista*, huomio kohdistuu yksilön kyvykkyyden ja taitojen sijaan laajemmin »olotilaan», »pärräämiseen», »jaksamiseen» ja »viihtymiseen». *Työhyvinvointi* on sävyiltään myönteinen. Kun sanan historiallinen painolasti ei rasita, voidaan rakentaa uudenlaista todellisuutta nykyisten työyhteisöjen ja yhteiskunnan tarpeisiin.

Olen tarkastellut väitöskirjassani *työkyky*-ilmausten merkitystä suhteessa ympäröivään tekstiin ja myös tekstin ulkoiseen todellisuuteen. Monet nyky maailman yhteiskunnalliset ongelmat linkittyvät teksteihin, joissa muovataan niiden määritelmiä. Työntekijöitä vaivaavat pulmat alkavat näyttäytyä ongelmina viimeistään siinä vaiheessa, kun ne esitetään julkisuudessa riskeinä. Mitä enemmän työkyvystä puhutaan, sitä varmemmin ihmiset alkavat tarkkailla työkykyään. *Työkyky*-ilmauksen merkityksen rakentumisessa vaikuttaa suomalainen konteksti, jossa on perinteisesti korostettu kovaa protestanttista työasennetta ja pärräämisen tärkeyttä. Tätä nykyä jaksamisideologia jakautuu jo koko elinkaarellemme, kun ensin puhumme *koulu-uupumuksesta*, sitten *työkyvystä* ja sen jälkeen vielä *eläkekyvystä*.

Olen antanut väitöskirjalleni monimerkityksisen nimen *Työkyky merkitsee*. Tutkimukseni osoittaa ensinnäkin, että lehtitekstien perusteella *työkyky*-ilmaus saa monenlaisia merkityksiä, aina sen mukaan, millaiseen kontekstiin se kytkeytyy. Toiseksi työkyvyn perusteella luokitellaan ihmiset työkykyisiksi ja työkyvyttömiksi; työkyky siis merkitsee ihmisen, leimaa hänet tietyn tasoiseksi yhteiskunnan jäseneksi. Lisäksi työkyky on tärkeä asia meille suomalaisille; se merkitsee paljon elämänlaadun ja jopa ihmisarvon kannalta. ■

▷

LÄHTEET

- FAIRCLOUGH, NORMAN 1994: *Language and power*. London: Longman.
- 1998: *Critical discourse analysis: The critical study of language*. London: Longman.
- HALLIDAY, M. A. K. 1994: *An introduction to functional grammar*. London: Arnold.

EIJA PASO Työkyky merkitsee. Työkyvyn merkityksen ja maailman rakentuminen lehtiteksteissä. Acta Universitatis Ouluensis. B Humaniora 77. Oulu: Oulun yliopisto ja Verve 2007. Myös <http://herkules.oulu.fi/isbn9789514283789/isbn9789514283789.pdf>

Sähköposti: eija.paso@ope.ouka.fi